

8- дәрісі. Меншік құқығы түсінігі мен түрлері, нысандары.

Дәріс мақсаты: ҚР – дағы меншік түсінігі мен түрлерін, құқықтық реттелуін анықтау

Дәріс жоспары: Меншік түсінігі және олардың маңызы. Меншік құқығының пайда болу негіздері. Меншік құқығының тоқтатылуы. Меншік құқығын қорғау.

Меншік құқығы түсінігі мен түрлері, нысандары

Меншік құқығы әлеуметтік-экономикалық жүйе претінде құқықтану ғылым ретінде пайда болған кезден бері зерттеліп танылып келеді. Бұл қоғамның қалыптасуы мен дамуы маңызымен экономикалық, саяси және өзге де маңыздылықтар мен қатар жүреді. Меншік материалдық негіз және ол барлық жағдайға әсер етеді. Қазақстанның құқық аясындағы реформалары жеке меншікті тану арқылы субъектілерге мүліктік игіліктерге ие болу мүмкіндігін бере отырып, оларға мүліктік дербестелікті қамтамасыз етті және адамға экономикалық құқық негіздерін қалыптастырды. Азаматтар азаматтық құқықтық қатынастардың дербес субъектісі ретінде заңмен тиым салынбаған кез-келген қатынасқа түсе алады. Олар меншігіне әртүрлі мүліктерді алу олардың саны мен құнына шектеу қойылмайтын дәрежеге жетті. Тек заң олардың заңды жолмен алынуын талап етті. Ата заңымыз Қазақстанның Конституциясы азаматтарға жеке меншікті бекітті және оған кепілдік берді, заң жүйесі әр азаматқа меншікке байланысты бұзылған құқықтарды қорғауды қамтамасыз етуге шақырды. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде бекітілгендей, меншік құқығы субъектінің заң арқылы танылатын және қорғалатын өзіне тиесілі мүлікті қалауынша иелену, пайдалану және оған билік ету құқығы[5,226]. Көрсетілген өкілеттіліктен толығымен субъективті меншік құқығындай меншік иесіне әрекеттерін заңды қамтамасыздандырылған мүмкіндіктерін көрсетеді, өкілеттіліктерге меншік иесі болуы уақытында ғана ие.

Мүлікті иелену де заңды және заңсыз болады. Заңды деп қандай да бір құқықтық негізге сүйенетін иеленуді айтамыз, яғни заңды иелену титулы. Кейде заңды иеленуді титулды деп те айтады. Заңсыз иелену құқықтық негізге сүйенбейді, демек, титулсыз иелену. Адам қоғамдық өндіріске ұдайы қатысып, өзіне белгілі бір игіліктер жасайтыны белгілі. Сондықтан, меншік ең алдымен экономикалық категория ретінде қаралу керек. Бірақ, мүліктік игіліктерге және адамдардың көз-қарастары әр түрлі. Ұдайы өндірістің мәні мүліктік игіліктер жасауда, олар жоғары айтылғандай біреулер иемденіп, немесе біреулер меншігіне айналып отырады.

Кез-келген мүліктік игілік одан оның иемдену мақсатына жасалады, сондықтан да өндіріс қатынастарының негізі болып, меншікті иемденудің өзі болып табылады.

Сондықтан, «меншік» заттар себебінен адамдар арасындағы қатынастары болып табылады, бұл иемдену фактісі немесе бір тұлғаға (олардың ұжымдарына) мүліктік игіліктер тиісті болу фактісіне жатады, демек басқа барлық тұлғалардың бұл игіліктерден шектелуіне әкеледі [6, 75].

Билік ету құқығы өте айқын «қуатты» өкілеттілік, оның барлығымен меншік иесін басқа титулды иеленушілерден ажыратуға болады (бірақ кей-кезде басқа иеленушілер де мөлшерімен сондай мүмкіндіктерге ие) деген. Сонымен, меншік қатынастары былай көрсетіледі:

- өндіріс процесінде адамдар арасында пайда болатын өндірістік қатынас ретінде;
- экономикалық қатынастар ретінде, өндіріс қаражаты түрінде мүліктік иемденуінде.

Азаматтық кодексте де екі меншік нысаны қаралады: жеке меншік осы кодекстің 191-ші бабында, ал мемлекеттік меншік 192-ші бабында бекітілген.

Меншіктің екі нысанға бөлінуі Конституцияда меншік құқығының субъектісі ретінде олардың мемлекетте қатынастық қасиеттері бойынша болады. Бұл орайда жеке меншік мемлекеттік емес деп түсінеміз. Егер меншік құқығының субъектісі болып

мемлекет тұрса (мемлекеттік органдар арқылы), онда сөз мемлекеттік жауапкершілік туралы айтылып отыр.

Субъект болып мемлекеттік емес тұлғалар немесе азаматтар болған жерде, жеке меншіктің барлығын айтамыз.

Сонымен, меншік біреу, ол алған субъект болып: мемлекет, әкімшілік-аймақтық бірлік, заңды тұлғалар, азаматтар бола алады.

Азаматтық кодекс жеке меншікті оның мәндік қасиеттерін ашпай, мемлекеттік емес ретінде шығарған тәсілмен анықталады. Демек, мемлекеттік емес объектілердің меншігінің құқықтық режимі негізінде ұқсас.

Меншік нысанынан оның түрі туындайды. Заңдар меншікті түрге бөлуге жол береді. Мемлекеттік меншік Азаматтық кодексіне сай екі түрге бөлінеді: Республикалық және коммуналдық. Бұл жағдай ҚР азаматтық кодексінің 191-бабында бекітілген. Республикалық меншік өз кезеңінде республикалық қазынадан және мемлекеттік республикалық заңды тұлғаларға бекітіліп берілген мүліктен тұрады. Ал коммуналдық меншік жергілікті қазынамен коммуналдық заңды тұлғаларға бекітіліп берілген мүліктен тұрады. Жергілікті бюджет қаражаты және мемлекеттік заңды тұлғаларға бекітілген өзге де коммуналдық мүлік, жергілікті бюджетті құрайды.

Мемлекеттік меншіктегі мүлік мемлекеттік заңды тұлғаға шаруашылық жүргізу немесе оралымды басқару құқығымен бекітіліп берілуі мүмкін.

Жеке меншікке келетін болсақ, ол ҚР-ң Азаматтық кодексінің 191-бабына сай, меншік азаматтардың жеке мемлекеттік емес заңды тұлғалар мен олардың бірлестіктерінің меншігі ретінде көрінеді. Сонымен, ұжымдық меншік және азаматтардың меншігін заңды «жеке меншік» деген ортақ терминмен біріктірілген.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30 тамыз 1995 жыл. өзгертулер мен толықтыруларымен бірге, эл.база «adilet.kz», 2021 ж.
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі., эл.база «adilet.kz», 2021 ж.
3. Басин Ю.Г. Сулейменов М.К. ҚР Азаматтық құқығы., Алматы., 2011 ж.
4. Гражданское право. Том 2. Учебник для вузов (академический курс) / Отв. ред. М.К. Сулейменов. - Алматы, 2014. С. 75-107.